

Az irodalom szabadságáról

RÁCZ LAJOS BESZÉLGETÉSE KONRÁD GYÖRGGYEL*

– Amikor a fényképeidet szkenneltem, arra figyeltem fel, hogy nagyjából a '70-es évek elejétől a fényképeken gyakran körbeállnak emberek. Úgy tűnt, valami módon gravitációs központ lettél, akihez viszonyítva elrendeződött a társaság. Amikor az asztaltársaságokról beszélgettünk, mondtad, hogy a '60-as években a fiatalabbak közé számítottál. Hogyan lettél asztalfő?

– A belvárosi asztaltársaságban kicsit kinőttem magam. Amikor megjelent *A látogató*, akkor már majdnem abban a rangban voltam, mint a Gyula.

– *A Hernádi Gyula?*

– Igen. Néhány napja mondtam avató beszédet Gyula emléktáblájánál, amely az egykori házukra került ki, a tábla melletti falmélyedésben van Gyula bronz mellszobra, ami egy jó szobor, bár a lánya szerint az apjának nem volt olyan turcsi orra. Ahogy öregszik az ember, és visszagondol az egykori barátokra, talán jobban szereti őket, mint amikor még éltek. Gyulát kifejezetten kedveltem, de a barátságunknak volt több up and down-ja, és nemcsak a saját gyengeségeink miatt. Amikor megkaptam a történeti hivatalból a spicijelentéseket, azokban olvastam, hogy a ránk állított spiclik azt a feladatot kapták a '70-es évek elején, hogy távolítsanak el bennünket egymástól, mondjanak a másiktól rosszat az egyiknek, illetve viszont. Nekem nem nagyon mondtak semmit Gyuláról, őneki viszont igen, hogy én ezt meg azt mondtam róla Párizsban és máshol is.

– *Mit mondtak?*

– Hogy gúnyolódik azon, amiket csinál. Gyulának azt a szerepet osztották ki akkoriban, hogy neki minden sikerül, kiadták a könyveit, bemutatták a színdarabjait, és abban bíztak, hogy a példája nyomán a körülötte lévő renitensek majd jobb belátásra térnek. Soha nem gúnyolódtam rajta, de nem voltam jó véleménnyel a könnyű kézzel odavetett írásairól. Gyula igen tehetséges ember volt, de ha elspórolja egy író a munkát, annak nem tud jó vége lenni, és ha még a hanyag munkáért sok pénzt is kap, az nagyon rossz irányba viszi. A könnyen jött pénz könnyen is ment, Gyula szeretett jól élni és utazgatni. Emlékszem egyszer Rómában a Spanyol lépcső terének egyik oldaláról a másikkra taxival ment.

– *Nagyon dzsentrí tempó.*

– Az édesapja főjegyző volt Pannonhalmán, ahol is az Apátságból az atyák vasárnaponként hozzájuk jártak ebédelni, volt kávé, konyak és sütemény is, az édesanyja nagyon jól főzött.

---

* Rácz Lajos, a Szegedi Tudományegyetem professzora 2007-től készítette beszélgetéseit Konrád Györggyel *Alagsori történetek* címmel, melyeket lapunk illetve annak online változata 2014-től kezdve részletekben közölt: <http://tizatajonline.hu/?tag=alagsori-tortenetek>.

Ez a mostani számunkba tervezett beszélgetés – mely 2016. december 6-án zajlott Konrád György budapesti lakásának dolgozószobájában – volt a következő. Lapunk nyomdába adását megelőzően érkezett a hír Konrád György haláláról...

Pesten aztán gyakran mulattuk az időt a Rózsafa vendéglőben, közel a Dunához, amikor szerveződött a fiatal irodalom, és a rendszerhez lojálisabbak megalakították a Tűztánc csoportot.

– *Kik voltak a Tűztánc csoportban?*

– Garai Gábor, Váci Mihály, Ladányi Mihály, Tabák András, ilyenek. Nem mondom, hogy tehetségtelenek voltak, Ladányi elég tehetséges volt. A mienk nagyobb létszámú szerveződés volt, közülünk a legfontosabb személyiség Nagy László, a költő volt. A társaságunk szervezője és hangulati irányítója B. Nagy László, jó fordító és filmkritikus, főállásban pedig a *Kortárs* szerkesztője volt. A *Kortárs* '56 után indult, ez volt a posszibilis folyóirat, engem is hívtak oda, de amikor rákérdeztem, hogy be kell-e lépni a pártba, azt mondták, nem árt. Aztán szeretnünk volna egy bennünket képviselő irodalmi folyóiratot indítani, és ezt előmozdítandó B. Nagy Laci '59-ben megszervezett egy bemutatózó vizitet Aczélhoz, aki egy érdeklődő ember volt, és szeretne tudni, hogy mifélék ezek a rosszak, akik abban az időben a kávéházi alvilágot jelentették. Aczél első kérdése: ki a párttag maguk közül? Nem jelentkezett senki. De B. Nagy Laci valahonnan megtudta, hogy a társaságunkhoz tartozó Horváth Zsigmond nevű kritikus belépett a pártba, de nagyon szégyelli, és ezért titkolja. Laci odaszólt neki, Zsiga, emeld fel a kezedet, és nyomta a könyökét felfelé. A látogatásunk nem győzte meg Aczélt, aki azt mondta, hogy maguk még nem értik a törekvéseinket, mert fiatalok, de meg fogják érteni, hogy mi járunk a helyes úton, és maguk tévednek. Elég fiatal és szemtelen voltam, úgyhogy visszaszóltam, hogy szerintem ennek a fordítottja is lehetséges.

– *Mire Aczél?*

– Nem reagált. Aztán amikor a halála előtt négy nappal megkérdezett engem, hogy mondja Konrád, mit rontottunk el? Akkor azt mondtam neki, hogy sokat akasztottak. Erre azt válaszolta, hogy a kínaiak tízezer kivégzést akartak, amit a Rákosiék meg is ígértek, de ők a Kádárral lealkudták ezer alá.

– *Csak reflexiókból vannak információim Aczélról, és ezek alapján számomra egy bizánci hivatalnoknak tűnik.*

– Nem. Aczél egy életteljes ember volt. Amikor az 1981-es írószövetségi kongresszuson megtartotta a nyitóbeszédet, ahogy befejezte, lejtött a színpadról és ment az előtérbe, ahol nyüzsgtek az írók, és kit keresett meg: Csoórit, Eörsit és engem.

– *Úgy tudom, mindenkivel és minden körülmények között nagyon kedves volt, ami elég bizantikus vonás.*

– De ez nem hamis kedvesség volt, egy érzelmetlen ember volt, tudott haragudni, de tudott megszeretni is embereket. A bizantikus hűvös, és mindent a célnak alárendelő. Mi kétszer találkoztunk, először, amikor '73-ban meghallgatást kértem, hogy rákérdezhessek, miért nem adják ki *A városalapítót*.

– *Mit mondott?*

– Ha azt mondanám magának, hogy írja át, az nem lenne lehetséges, mert maga túl jó író ahhoz, úgyhogy várnia kell.

– *Gyorsan elszalad az a néhány év.*

– Ilyen nemcsak velem történt abban az időben, a Makk Karcsi *Szerelem* című filmjének a forgatókönyve hét vagy nyolc évre asztalfiókba került, nem azért, mert ne lett volna elég jó, ha-

nem mert az elkészítéséhez meg kellett várni a megfelelő politikai hangulatot. Azt is tudtuk róla, hogy komoly börtöntapasztalattal rendelkezett, négy évet ült. A háború idején ilyencionista földalatti ember volt, fegyvereket szerzett és csempészett '44-ben, szóval nem volt egy gyáva ember. Nem mindig volt fent, azt is tudta, hogy milyen lent lenni. Aczél és Losonczy Géza feleségei akkor is közeli barátnők maradtak, amikor a Losonczy Géza börtönben volt, az Aczél pedig legfelül. Nem szabad megfelekedezni arról sem, hogy szerette az irodalmat, tudott disztíngválni, és volt ízlése. Aczélnak az isten mégiscsak a József Attila volt, és a '30-as években ott volt annak a társaságnak a szélén.

De visszatérve a spiclijelentésekre a Gyulával el akartak választani egymástól, és ha nem volt módunk találkozni, akkor ez esetenként sikerült is, de ha ott ült szemben velem, gyorsan kibékültünk. Valószínűleg ő volt a legműveltebb közülünk, finom ember volt elegáns gesztusokkal és szépen artikulált beszéddel. A hivatalos kánon szerint a rossz posztó, az ördög az egzisztencializmus volt, a legveszélyesebbek pedig Mándy, Mészöly és Hernádi voltak. Természetesen nekem ők voltak a legrokonszenvesebbek, és ők lettek a barátaim. Aztán az is teremtett közöttünk némi feszültséget, hogy mindketten pályáztunk DAAD-ösztöndíjra, de csak én kaptam meg. Valószínűleg azért, mert akkor már megjelent németül *A látogató* és *A városalapító* is. De mindenki, aki kapott, arra rosszabb szemmel néztek itthon az irodalmi nyilvánosságban, előttem kapott a Mészöly, és akkor Mészölyre is kezdtek mondani mindenfélét. De mostanra már több mint száz ember kapott irodalmi DAAD-ösztöndíjat.

– *Ennyi emberről pedig már nagyon kimerítő rosszakat mondani.*

– Adódtak különös helyzetek, amikor a hivatalos hatalom képviselői kiestek a szerepükből, megyek a Csoóri Sanyihoz a Fény eszpresszóba, és mondja nekem, ott járt a Tóth Dezső, rézsze volt és letérdelt előtte.

– *Ki volt ez a Tóth Dezső?*

– Miniszterhelyettes volt a Művelődési Minisztériumban, egyébként tanárom az egyetemen, jó irodalmár, a *Zalán futásáról* jókat beszélgettünk. Emlékszem egyszer a Felvilágosodás és Reformkori Irodalom Tanszék nevében nyílt levelet írt Szatmári elvtársnőnek, aki valamilyen egyetemi pártkorifeus volt, amiben felhívta a figyelmét arra, hogy a múlt időt az két t-vel, a tárgyragot pedig egy t-vel kell írni, és ezeket szíveskedjen nem felcserélni. Szóval kedves ember volt.

– *De miért térdelt le a Csoóri előtt?*

– Mert baszogatta a társaságunkat, amit feltehetően jobb pillanataiban megbánt, és mutatni akarta, hogy nem ellensége az irodalomnak. Talán azért is volt politikailag időnként túlbuzgó, mert az apja csendőrtiszt volt, és úgy gondolta, ledolgoznivalója van. Mindezzel együtt sokkal jobb volt, mint a minisztériumi elődje, a Pándi Pál, aki nemcsak nagyon hülye és tudatlan, de igen kellemetlen alak is volt.

– *Tóth miniszterhelyettes elvtárs legalább részegen tudott normális lenni.*

– A Pándiról erős emlékem, ülünk a szigligeti alkotóház stégjén a Jancsóval és a Hernádival, lógatjuk a lábunkat a Balatonba, és ekkor váratlanul előjön a nád mögül a Pándi, meglát bennünket, meglepődik, és visszamegy a nád mögé.

– *Nem akart feltűnést kelteni.*

– Szelényi Ivánnak is volt egy hasonló esete az Andorka Rudival egy mexikói szociológiai kongresszuson. Iván akkor már emigránsnak számított, és egyszer csak látja az Andorka Rudit belépni a terembe, ahol a kollégáival diskurált. Oda akart menni a Rudinhoz, akinek azonban nyoma veszett, elkezdte keresni, és végül egy szobor mögött találta meg, amely mögé a Rudi leguggolt és elbújt.

– *Volt valami szégyellnivalója?*

– Nem hiszem, feltehetően attól tartott, ha beszél az Ivánnal, akkor arról majd jelentést kell írnia, és ezen a furcsa módon akart ettől megmenekülni. Egyszer a Sánta Feri is mesélte, hogy amikor egy gyárban dolgozott, rákényszerítették, hogy jelentsen, és akkor megmondta a munkatársainak, hogy semmi olyasmit ne mondjanak előtte, amit jelentenie kellene. Azt gondolom, az emberek, ha megfenyegetik őket, többnyire jobban megijednek, mint az indokolt lenne. Az eltűzött rémképek arra a feltételezésre épülnek, hogy a másik fél sokkal erősebb, és bármikor eltaposhat. A mi kis társaságunknak mindenestre nem volt a jellemzője a különleges beszárás.

– *Ki tartozott ehhez a társasághoz?*

– A Csoóri Sanyi, Marsall Laci, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Jancsó Miklós, Orbán Ottó, Horgas Béla és a Levendel Juli. Aztán voltak olyanok is, akik nem írók, hanem irodalombarátok voltak, ilyen volt például a Szasa, a Szabó Sándor, aki a Kodolányi veje volt, és szeretett velünk üldögelni és diskurálni. Amikor állás nélkül voltam, ketten is felajánlották, hogy be-szerveznek vízóra-leolvasónak.

– *Egy ilyen lehetőséget vétek elszalasztani.*

– Így gondoltam én is, vállaltam volna, de aztán az ajánlattevők valamiért visszakoztak. Egyébként ezek remek munkák, többen is voltak figuránsok közülünk a földmérőknél, de később mindannyiunk irigységének tárgya Szentjóbó Tamás volt, aki egy erdőben volt madár-fészek-számláló.

– *De aztán a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben már lett komoly állásod.*

– A VÁTI-ba a Gyula juttatott be, akinek a Hegedűs András, az egykori miniszterelnök szólt, hogy szüksége lenne valakire, akinek van tereptapasztalata. Akkor már hét vagy nyolc éve dolgoztam gyermekvédelmi felügyelőként, és érdekes volt számomra egy olyan feladat, ami túlterjed a hetedik kerület határán. A VÁTI-ban aztán a Granasztói Pálnak lettem a munkatársa. Mond ez a név valamit?

– *A történész Granasztói Györgyöt ismertem.*

– Ő volt a papája, egyébként kiváló építész, remek építészeti és városesszék szerzője. Nagydarab félszeg ember, aki a székre lekuporodva, és az orra alatt motyogva nagyon figyelemre méltó dolgokat mondott, úgyhogy érdemes volt rá figyelni. Jó munkahely volt a VÁTI, ahol nagyjából idős emberek dolgoztak, egykori polgármesterek, egyetemi tanárok, akiket kitétek az eredeti pozíciójukból, de ellenőrzött és korlátozott körülmények között a rendszer igényt tartott a tudásukra. Volt egy szép szobám a VÁTI tudományos irodájában, amely a Tartsay Vilmos utcában, Rózsahegy Kálmán egykori villájában volt. Gyula behozott engem ide, én pedig behoztam őt, és onnan aztán időnként lementünk az Alkotás eszpresszóba, szóval éltük világunkat.

– *Ezek ma már értelmezhetetlen élethelyzetek.*

– Aranyos öregurak vitatkoztak a nők szoknyahosszáról különböző korszakokban, Gyula kérdi, hány óra van, mondom, hogy féltizenkettő, ja, mert tízre van megbeszélve egy randevű a Jancsóval, akkor indulok. A Jancsóval rendszerint ott ültünk a Belvárosiban, és amikor már láthatóan nagyon untak bennünket a pincérek, mert igen szerény összegekért fogyasztotunk, akkor szétszéledtünk.

– *Ez a társaság szerepelt az Oldás és kötés című filmben is?*

– Igen, télen forgatták a filmet, és abba kellett egy ilyen egzisztencialista társaság, ahol mindenfélét mondanak. Gyula ötlete volt, hogy mi legyünk azok.

– *Gázsit kaptatok?*

– Nem, de az elfogyasztott ital ingyen volt. Elindult a felvétel, Sík Csaba és Orbán Ottó valamin hevesen vitatkoztak, és én is beletartottam a pofámat a képbe, de egy idő után a Somló Tamás nevű operatőr, mivel feltételezhetően unta a sok hablatyolást, lezárta a kamerát. Erre a Jancsó, mint egy tigris odaugrott hozzám, és az arckifejezése alapján attól lehetett tartani, hogy megveri a Somlót. De aztán nem ez történt, hanem kirohant, letépte magáról előbb az irhabekecsét, aztán a pulóvert és az inget, és félmeztelenül elkezdett bukfencezni a hóban.

– *Érdekes agresszióterápia.*

– Igen, de működött, megnyugodva visszajött, és azt mondta, jól van Tomikám, csináljuk ezt még egyszer.

– *A VÁTI-ban ez a viselkedés szokatlan lett volna.*

– A másik közvetlen munkatársam az intézetben az igazgatóhelyettes, Perczel Károly volt, aki Franciaországban élt a második világháború idején, és részt vett a Resistance-ban is. Egy enyhén bunkó igazgatónak volt helyettese, és igazából csak a szakma érdekelte. Amikor a belügytől a Fenyvesi őrnagy azt tanácsolta a közvetlen főnökömnek, az osztályvezetőnek, hogy váljanak meg tőlem, akkor minden skrupulus nélkül kirúgtak. Nem haragudtak rám, ez a felmerült probléma technikai megoldása volt. A Perczel Károlyra máig szeretettel gondolok. A lánya, Perczel Anna egy kiváló könyvet szerkesztett a pesti bérházövezet építészeti hagyatékáról, és még egy nevet érdemes megemlíteni a családból, a Perczel Istvánét, aki zsidó polgári családból származott, aztán betért, görögkeleti szerzetes lett, és most egyetemen tanít, kiválóan tud mindenféle nyelveket, arabul és törökül is. A Perczel Károllyal együtt dolgoztam a magyar területi igazgatási rendszer vizsgálatán, mondta, nagyon sajnálja, hogy kirúgtak, de ő nem rúgott ki, és azt szeretné, hogy folytassuk ezt a munkát. Te úgyis mindig ott ülsz az Alkotásban, én idejövök, elmondom, mit kell csinálni, te ideadod nekem a munkádat, én pedig odaadom neked a pénzt. Mondom neki, hogy ez egy szép álom, de nem tudom, hogy milyen alapon tudnál nekem pénzt kiutalni. Nézz utána, tudd meg ezt, és utána egyezzünk meg. Kérdezd meg az Aczélt, úgyis együtt ültetek. A Perczel mondta, hogy biztos megengedi, hiszen ő volt a ceruzarakтарыa a börtönben. De aztán kiderült, hogy Aczél nem járult hozzá ehhez. Próbálkoztam, a Vitányi Ivánnál is...

– *Aki egyébiránt Horthy Miklós unokaöccse.*

– Ennél számomra fontosabb volt, hogy abban az időben a Népművelési Intézetet vezette, és nagyon korrekten fizettek a tematikus mélyinterjúk készítőinek. Amikor rákérdeztem a lehetőségre, akkor a Vitányi visszakérdezett, Gyuri, mit tudnál csinálni, mondtam neki, hogy csinálnék interjúkat a szerelemről, mondta, jó ötlet, de azért megkérdem az Aczélt.

– Minden út a miniszter elvtárshoz vezetett.

– Aczél a hírek szerint azt kérdezte Vitányitól, mi a biztosíték arra, hogy Konrád nem fog el-lenséges dolgokat kérdezni, miközben a szerelemről készíti mélyinterjút, ezért végül nem ajánlotta.

– Miből éltél abban az időben?

– Az írásaimat ilyen-olyan csempészeteken sikerült eljuttatni Hans-Henning Paetzke német fordítónak, és akkoriban a német rádiókban népszerűek voltak az ilyen félórás irodalmi fel-olvasások. Paetzke eladta ezeket a szövegeket a rádióknak, a pénzt pedig elküldte nekem. Ez-zel nagyjából annyit kerestem, mintha itthon állásban lettem volna.

– Hogyan tudtad beváltani a nyugatnémet márkát?

– Szeréna mama révén, aki Jutka nagymamájának a nővére volt. A nagymama finom és csen-des hölgy volt, ezzel szemben Szeréna mama, özvegy Deutsch Jakabné igen határozott egyé-niség, a férje ügyvéd, egy ötödik kerületi klub és egy szabadkőműves páholy vezetője. Szeré-na mama egy sor kisléptékű üzletet bonyolított, és az ő révén beváltottam a márkát olyan 8 forintos árfolyamon, ami jónak számított. Szeréna mama nagyon szeretett színházba és kon-certre járni, elefántcsont- és gyöngyház-berakásos gukkere volt, szép selyemblúza, ami nagy ákombákom öltésekkel volt megvarrva, mert igencsak elhasználódott az idők során. Nagyon határozott fellépése volt, a családi emlékezet megőrizte, hogy Szeréna mama '44-ben bement a gettóba a húgáért, valamit beszélt az örökkel, aztán kifelé jövet rámutatott húgára, és csak annyit mondott az öröknek, hogy ő az, akiről beszéltem, majd méltósággal elvonultak. Ezt a fellépését később a színházban is kamatoztatta, mert gyakran nem volt pénze belépőjegy-re, de kifigyelte, hogy hol milyen színűek a jegyek, aztán valahonnan beszerzett különböző színű jegytömböket, amiből a helyszínen kitépte a megfelelő színűt, és odaadta a jegyszedőnek. A jegyszedők valószínűleg átlátták a turpisságot, de tisztelték ezt a művészszerető öreg höl-gyet, részt vettek a színjátékban, a Szeréna mama pedig leült az első sorba.

– Heller Ágnes írta a *Bicikliző majom című önéletrajzi könyvében, hogy azzal a módszerrel tu-dott gond nélkül ki és bejárni a gettóba, hogy odament egy német katonához, németül udvaria-san megkérte, hogy segítsen neki, és abban az időben, ha valakit egy német katona kísért, an-nak nem volt félnivalója a nyilasoktól.*

– Az Ágira sok mindent lehet mondani, de hogy ne lenne fellépése, azt semmiképpen.

– *A csobánkai harangozóháznál készített képeken a demokratikus ellenzék tagjai körbeállnak téged, látható érdeklődéssel és tisztelettel. Mire véled ezt?*

– Gondolom, nem mondtam hülyeségeket, és talán idősebb is voltam a többieknél, meg per-sze én voltam a házigazda is. Talán a '44-es tapasztalataim alapján számomra nem volt olyan fontos, hogy mit mondanak vagy gondolnak rólam a hatalom birtokosai, az emberek azonban jobbára naivak voltak, és ezért gyávák is.

– *A többiek egyfajta ideológust láttak benned?*

– Igen, ketten voltunk erre a szerepre, a Kis Jancsi volt a teoretikus ideológus, én pedig a szé-píró.

– *Ne szégyellj.*

– Talán humorosabb és nedvdúsabb volt az, amit én mondtam. Az egyik spiclijelentés megemlíti, hogy Kiss János tartalmas előadása közben Konrád György elaludt. Az elalvás állandó fenyegetés számomra, ha unatkozom, akkor elég gyorsan standby módba kapcsol az agyam, ami végtelenül kínos helyzetek forrása. Ha külföldön előadást tartottam, gyakran előfordult, hogy amikor visszamentem a helyemre, ami többnyire az első sorban volt, kisvártatva elkezdtem hortyogni, ami nem vette jól ki magát. Osztrák tisztelőim pedig külön felrótták nekem, hogy a Herder-díj átadása alkalmával, amihez hozzátartozik egy laudáció, a laudáció közben, a közönséggel szemben a színpadon elszundítottam.

– *Nagyon derék. De visszatérve a demokratikus ellenzékre, a két dudással felálló zenekarokba kódolva van a konfliktus.*

– Nagyon más karakterek vagyunk, Kiss János nem rajongott értem, én mindenesetre tiszteltem őt. De a János a legjobb barátjával, a Bencze Gyurival is tudott olyan haragba kerülni valamilyen egyet nem értés okán, hogy nem is köszöntek egymásnak.

– *A ti viszonyotok nem durvult el ennnyire?*

– Nem, udvarias és távolságtartó volt. A barátaim a Haraszti, a Rajk és a Demszky voltak. Haraszti különösen nagy mestere volt annak, ha valakit nyaggatott a belügy, akkor annak a híret eljuttatta a nemzetközi sajtónak. Ehhez a legnagyobb segítséget a Szabad Európá-s Kasza László, eredeti nevén Levente adta, aki nekem a barátom lett. Az ő műsorában, A holnap hullámhosszában adtam az első, közel háromórás interjúmat, ami nem esett jól a felsőbbségnek. Levente egy jó humorú, értelmesen kérdezni tudó ember, azóta is jár Magyarországra, és cikkeket ír különböző ellenzéki lapokba, és persze leginkább a Süddeutsche Zeitungba. Ezeket a dolgokat először én próbáltam ki, a többieknek eszébe sem jutott. Szamizdatban is én publikáltam az írók közül először. Amikor kedves barátomnak, a kitűnő irodalmár és szerkesztő Csordás Gábornak felajánlottam egy szövegemet közlésre, a Gábor azt válaszolta, hogy ne haragudj Gyuri, meg kell kérdeznem a pártközpontot, hogy közölhetünk-e téged.

– *És közölték?*

– Semmit, soha. A többiek közül a merészebbek fél lábbal kívül voltak a rendszeren, de fél lábbal belül. Nekem viszont az egyik lábam sem volt benn. Úgyhogy amikor a Csoóri Sanyi először próbálkozott a *Hitel* megalapításával, mondtam neki, ezt soha nem fogjátok megkapni, majd adnak helyette valami kockacukrot. Legalább állítsatok össze egy számot, és azt tegyétek le a Széchenyi Könyvtárban, hogy legyen valami kézzelfogható. Mondtam Sanyinak, hogy a legjobb az volna, ha szamizdatban megcsinálnátok, de erre nem vállalkozott. Amikor írtuk *Az Értelmiség útját...*, és Szelényi Ivánnal együtt letartóztattak, a szabadulásunk után a *Die Zeittól* jött valaki, interjút kért tőlem, és azt kérdezte, miért csinálom azt, amit csinálom, miben bízok? Mondtam neki, hogy írom, amit írok, tőlem közölnek, amit közölnek, ha nem közölnek, akkor közlöm úgy, ahogy tudom, vagy itthon föld alatt, vagy külföldön, de közlöm. És a következményekkel nem számol? Számolok, de csak a megjelenést követően.

– *Előre nem szabad félni.*

– Abban az időben ezt az álláspontot a magyar írók közül egyedül képviseltem. Aztán '80 környékén, amikor hazajöttem kezdődött, a békemozgalom, Berlinben pedig létrejött egy ilyen független békecsoport. Ez a hidegháború egyik csúcspontja volt, minden a háborúról

szólt, és Magyarországra annyi nukleáris rakéta volt becélözva, hogy háború esetén az országból egy csőszkunyhó se maradt volna meg.

– *Ami minden problémánkat megoldotta volna.*

– De vigasztalódhattunk azzal, hogy a Magyarországon elhelyezett rakéták tönkrebombázták volna Észak-Franciaországot és Észak-Olaszországot. Ilyen légkörben nem volt nehéz feltűnni, és az is teljességgel szokatlan volt, hogy azt mondtam, amit gondoltam. Akkoriban divatos szóval élve hiteles voltam, egyszerűen azért, mert nemigen tudtam mást mondani a mikrofonba, mint egyébként.

– *Mikor beszéltél először mikrofonba?*

– Az írószövetségi közgyűléseken, először talán '81-ben.

– *Miről?*

– Az erdélyi ügyekről, azt mondtam, jó lenne, ha Magyarország kijelentené, befogadja azokat a magyarokat, akik el akarnak menni Romániából. Azzal érveltem, ha a hatszáz ezres Izrael be tudott fogadni kilencszázezer zsidó menekültet, akkor a tízmilliós Magyarország is be tud fogadni néhány százezer magyart. De ezt a felvetésemet akkor Csoóri Sanyi és Csurka Pista is elutasította, azt mondták, maradjanak csak ott, és tartsák a pozíciót.

– *Mit mondott az Aczél?*

– Nem szólt hozzá, lehet, hogy nem is volt akkor már ott.

– *Azért kérdeztem rá, mert a Kádár-rendszernek '56 mellett a kisebbségi kérdés volt a másik nagy tabuja.*

– Ebben az ügyben a Boldizsár Iván nagyszájúskodására emlékszem, mindenhol azt mondta, hogy ez az ő témája, erről majd ő beszél. Ehhez képest elég vicces volt, ami az 1978-as stockholmi PEN világkongresszuson történt. Oda engem a svéd PEN hívott meg, a magyar Írószövetségnek esze ágában sem volt, hogy jelöljön, mindazonáltal Magyarországról egy igen népes delegáció utazott Stockholmba. A helyszínen a Karinthy Cini elcsípett, és megkérdezte, Gyuri, akarsz beszélni az oroszokról, mondtam neki, hogy nem, van elég egyéb téma. Mire a Cini: csak azért kérdezem, mert ez a szarházi Boldizsár nagyon fél, és arra kért, hogy majd szóljak teellened, de nem szeretnék ellened beszélni, és most nem tudom, mit csináljak, tudod Gyuri, most jelenik meg az *Epepe* a zsebkönyvtár sorozatban, és azt nem kockáztathatom.

– *Jaj de kínos.*

– Mondtam a Cininek, menj el valami ajándékot venni Klárinak, a feleségednek, amikor rám kerül a sor. Az elvtársak érteni fogják, hogy Stockholmból mégse mehetsz haza ajándék nélkül.

– *Végül miről beszéltél?*

– Az irodalom szabadságáról. De nem volt egyszerű, mert a Boldizsárnak volt B terve is, valahogy kiügyeskedte, hogy ő legyen annak az ülészaknának az elnöke, amelyben hozzászólásra jelentkeztem, és nem hívott fel, de aztán rászóltak, hogy a Konrád is beszélni akar, úgyhogy szót kellett adnia, a Cini pedig igazoltan hiányzott. Egy ilyen helyen jól összejöttek a barátságok és az antipátiák is, ami aztán meghatározta a mozgásokat a párizsi emigrációtól a berlini Wissenschaftskollegig. 1987-ben berlini író barátokkal szerveztünk egy nemzetközi irodalmi

konferenciát a blokklogika aló kiszabaduló Európáról, amire eljött nemcsak az európai irodalom színe-java. Aztán Budapesten a hivatalos békekonferencia farvizén megszerveztünk egy alternatív fórumot, és mint ilyenkor lenni szokott, a miénk lényegesen jobb volt, mint a hivatalos rendezvény. A hivatalos fórumon Magyarországot Boldizsár Iván képviselte.

– *Érdemei elismerése mellett.*

– Azért ott is voltak jó nevek, Németországot például Günther Grass képviselte, de a miénken ott volt Hans Magnus Enzensberger, Susan Sontag, Danilo Kiš, Jorge Semprun és még sok jó név. Ráadásul úgy tapasztaltam, hogy különös módon a jó írók szeretik egymást, aminek az lehet az oka, hogy a jók között nincs értelme a number one-nak, elég valakinek lenni. Nincs értelme előre nyomakodni és mindenhol ott lenni, mert ha mindenhova elmész, akkor soha nem érsz rá dolgozni. Nem állítom, hogy soha ne lettek volna vezetői ambícióim, de az SZDSZ volt az első és utolsó szervezet, amiben tag voltam. Az SZDSZ-ben még az is felvetődött, hogy listavezető legyek, de elhárítottam a megtiszteltetést, és inkább a legutolsó helyre tartottam igényt, úgyhogy nem húzó-, hanem tolóember lettem.

– *Abban az időben felvetődött a köztársasági elnöki jelölés is.*

– Értésültem róla, de rábeszéltem a Gönczöt, amivel elhárítottam a veszélyt.

– *Az első formális megbízatásod a PEN-elnökség volt. Ki jelölt erre a tisztségre?*

– A PEN szekciók tették meg az ajánlásokat, a hollandok, a dánok, és a németek is engem támogattak, aztán a végén többségi szavazással választottak meg. A hollandok különösen aktívan lobbiztak mellettem, aminek érdekes előzményei voltak. 1989-ben készítettem velem egy sokórás interjút a VPRO nevű, előfizetők által fenntartott holland–belga kulturális televízió. Négy irodalmárt választottak ki, Jorge Semprunt, Gabriel Garcia Marquezt, George Steinert és engem. A beszélgetések négy vasárnapon kerültek adásba, amelyben négy órán keresztül folyamatosan beszélünk. Ezeket a dialógusokat az tette igazán átélhetővé, hogy mindenki az anyanyelvén beszélt, amit kiváló szinkrontolmácsok fordítottak. Az én interjúmat a Budapest Szállóban vették fel, és ha valamiről kérdeztek, akkor a szomszéd szobában a tolmács azonnal fordította nekem a fülesbe a kérdést, a válaszaimat pedig ugyanilyen módon azonnal megkapta és értette a teljes holland stáb a riportertől a kamerámanig. Ha vicceset mondtam, akkor mosolyogtak, ha meghatót, akkor meghatódtak, szóval egy élő dialógus jött létre. Ez egy nagy nézettségű műsor volt, aminek köszönhetően Hollandiában létező személy lettem, a könyveim megjelentek, az utcán rám köszöntek, és ha bementem egy bárba egy pohár italra, akkor nagyon jól kívántak hozzá. Belekerültem a helyi nyilvánosságba, amikor az egyik lapban, a Handelsblattban megjelent egy cikkem, amelyben elleneztem a Jugoszlávia elleni légi háborút, megyek az utcán, egy biciklis fiatalember lestoppolt mellettem, és azt mondja, nagyon szeretem a regényeidet, de ebben nem értek egyet magával.

– *Egy NATO-tagország jóra való polgáraként. De milyen feltételeknek kellett megfelelned a PEN elnöki jelöléshez?*

– Elvárás az elnökkel szemben, hogy az angolon kívül tudjon franciául is, aminek megfelelek, és a német sem jelentett hátrányt.

– *Meddig tartott a megbízatásod?*

– 1990-től 1993-ig voltam a nemzetközi PEN elnöke.

– *Mekkora terhelést jelentettek az elnökséggel járó feladatok?*

– Időben nem nagyon sok, de nagyon intenzív munkát jelentett.

– *Ki segítette a munkádat?*

– Volt egy fantasztikus nemzetközi titkárunk Alexandre Blokh, aki orosz zsidó fehér emigráns szülők gyermeke, korábbi ENSZ diplomata, aki kiválóan beszélt angolul, németül, franciául, olaszul és még nem tudom milyen nyelveken. Aranyos ember, jó humorral, jól megvoltunk egymással. Ami megnehezítette a munkámat, és leginkább zavart, az a nemzetállamok politikusainak az a gusztustalan törekvése, hogy a PEN révén nemzetközi politikai babérokat arassanak. Az 1990-es években ez a függetlenedő jugoszláv tagköztársaságokban mutatkozott meg a legrémisztőbb formában. Az Egyesült Államoknak két PEN szervezete van, egy a Keleti, egy pedig a Nyugati parton. Ezzel szemben a volt Jugoszlávia területén nyolc önálló PEN szervezet jött létre. Mindennek a betetőzése az volt, amikor jött egy öreg szivar a montenegrói írók képviselőjében, kérdeztem tőle, van-e külön montenegrói nyelv, mire azt mondta, hogy az nincs, de vannak különbségek.

– *Amelyeket kemény munkával napról napra lehet szaporítani.*

– Ez az öreg mindenkit meg akar győzni arról, hogy a montenegrói irodalom önálló entitás. Együtt utaztunk Guadalajarába, PEN kongresszusra, és a Rio de Janeiro-i reptéren át kellett szállnunk, a tranzitban éppen valakit győzködött a montenegrói irodalom egyediségéről, maga mögé tette a kofferjét, és a vita hevében nem vette észre, amikor meglovasították a bőröndjét. Egyszer aztán eljutottam Montenegroba is, mert megkaptam a Ljubiša-díjat. Stefan Mitrov Ljubiša egy 19. századi elbeszélő volt, aki Boccaccióra hajazó pajzán novellákat írt. Kedves fickó lehetett, ráadásul a tartományának a képviselője lett a bécsi parlamentben, ahol ragaszkodott ahhoz, hogy montenegrói szerb dialektusban szólhasson hozzá, bár jól beszélt németül is. Nagyon jók voltak a borok, de a mindenhol harsogó nacionál slágereket már elég zsidbasztó volt hallgatni. Azzal pedig nemigen tudtam mit kezdeni, ahogy némely írók politikusok szócsövénévé váltak, sündörögtek, hengegtek, pozícióra vadásztak, és építették az értelmiségi panteont a politikusok megrendelése szerint. Voltak persze vicces helyzetek is, egyszer egy hosszú klepetusban érkező mongol küldöttséget fogadtam a PEN elnökeként, majd kisvártatva érkezett egy másik hasonlóan öltözött társaság, mondták, hogy a mongol írószövetséget képviselik, de mondom nekik, korábban már fogadtam egy mongol küldöttséget. Erre az újonnan érkezettek mondták, hogy ők az igaziak, a korábbiak pedig a sztálinisták voltak. De ezt honnan lehet tudni? A vezető elővett egy fényképet, amelyen egy szobor előtt állt, és megkérdezte, tudom-e kit ábrázol a szobor. Mondom, biztosan Cedenbalt, mire azt válaszolta, nem, Cedenbal szobrát már ledöntötték, ez Dzsingisz kán szobra, új idők jönnek és új értékek érvényesek Mongóliában.

– *Ahogy Bereményi Géza írta a '90-es évek elején: a régi szarba lépünk az új úton.*

– Sajnos a '90-es években az irodalom erősen átpolitizálódott. A török PEN meghívására Isztambulban jártam, és a törökök közvetítették az egyiptomi kormánynak azt a kérését, hogy a soron következő PEN világkongresszust rendezzük meg Alexandriában. Az egyiptomi kormányzati emberek valószínűleg azt gondolták, hogy egy ilyen nemzetközi irodalmi tanácskozás megrendezése javítja az ország megítélését. Megírtuk nekik, rendben van, de feltételül szabjuk, hogy engedjék szabadon azt a nyolc egyiptomi írót, akiket politikai okokból bebörtönöztek. A nyolc írót hamarosan szabadon is bocsátották, akik viszont a szabadulásuk után közzétettek egy közös nyilatkozatot arról, hogy egyetértenek azzal a fatvával, amit Khomeini

ajatollah adott ki Salman Rushdie ellen, amiért a *Sátáni versek* című regényében vannak blaszfémiaának gondolható részek. Erre megírtuk, örülünk annak, hogy az írók szabadlábban vannak, de az alexandriai konferencia nem lett megtartva.

– *A történelmi sérelmek és a politikai ambíciók irodalmi megjelenése viszont Európában sem ismeretlen.*

– Igen, de többnyire csúnyán kilóg a politikai lóláb a kvázi irodalmi megnyilvánulásoknál. Nagyon tisztelen az ír írókat, de talán nem kellene az angol irodalommal szemben meghatározni magukat. Azt sem tartom szerencsésnek, ha egy katalán író ellenségesen szembefordul a spanyol írókkal. Amikor Santiago de Compostelában voltam egy írókongresszuson, és jókat beszélgettem a tartományi miniszterelnökkel, Fraga Iribarnéval, aki elmondta, hogy azért jobban szeretjük, ha a galíciai írók a helyi nyelven publikálnak. Aztán kérdeztem a helyi írókat, ti hogy csináljátok, mondták, előbb megírjuk spanyolul, pénzért lefordítatjuk gallegóra, aztán előbb megjelenik gallegó nyelven, utána pedig spanyolul. Magyarországon megkeresett egy író azzal a tervvel, hogy a nemzetközi PEN-en belül létre kellene hozni az eszperantó írók szekcióját is, kérdeztem, meg tudna nevezni egy eszperantó író, erre mondta, hogy neki nyolc regénye jelent meg eszperantó nyelven. Úgyhogy '93-ra elegendő lett ezekből a politikai bulikból és bürokratikus kapaszkodásokból, leköszöntem és átadtam az elnöki hivatalt Ronald Harwoodnak, aki egy kiváló angol drámaíró, és nagyon sikeres forgatókönyvíróként is.

– *Aztán következett 1997 és 2003 között két cikluson át a Berlini Művészeti Akadémia elnöki tisztsége, első külföldiként. Hogyan esett rád a választás?*

– Formálisan egyesült a nyugat- és a keletnémet irodalmi akadémia, de az írók nem tudtak megegyezni a közös akadémia elnökének személyét illetően, a kialakult patthelyzetben valaki bedobta a nevemet, amit mindkét oldal elfogadhatónak tartott. Péntek délután felhívtak Berlinből telefonon, hogy vállalnám-e, kértem egy nap gondolkodási időt, vállaltam, vasárnap pedig megtartottam a bemutatkozó beszédemet az Akadémián.

– *Miért vállaltad?*

– Több dolog szólt a felkérés elfogadása mellett, mint ellene. Ellene szóltak általában véve az időrabló hivatali kötelezettségek, minden hónapban egy hetet Berlinben kellett töltenem, időnként többet is. Ugyanakkor volt bennem kíváncsiság a németekre, illetve a német hivatali működésre vonatkozóan, érdekes volt számomra belülről megismerni, hogyan működik egy ilyen kulturális intézmény egy demokráciában. Munkált bennem annak az emléke is, hogy '44-ben Berlinből jöttek azok az utasítások, amelynek következtében engem majdnem megöltek, és az összes osztálytársamat elégették. Kíváncsi voltam, miféle emberek ezek a németek, megyek a berlini utcán, nézem a szép idős hölgyeket kutyussal, bundában, jó autóból kiszállva, és bizony ők lehetnek azok a szép szőke lányok, akik úgy rajongtak valamikor Hitlerért.

– *A VÁTI-ból történő '73-as kirúgásod óta ez volt az első rendes állásod.*

– Ez sem volt igazi állás, tartózkodási díjat kaptam arra az időre, amíg Berlinben voltam.

– *Szeretted csinálni?*

– Rászántam magam, meg azért van annak is némi csábítása, hogy az ember a fontosság látzatába keveredik. Kicsit hízelgett is, hogy az Akadémia elnökeként közügyekben kikérték a

véleményemet, valaki egyszer nem átalotta azt írni rólam, hogy a legnagyobb szellem vagyok Berlinben.

– *Súlyos bírálóat.*

– Amit nem kommentáltam.

– *Az Akadémián kik segítették a munkádat?*

– Egy ötfős kabinet vett körül, a legközelebbi munkatársaim az elnöki titkár és a sajtófőnök voltak, mindketten a német értelmiség karakteres képviselői, a titkár nyugatnémet, Rajnavidéki, a sajtófőnök pedig keletnémet, weimari. Ma már mindketten a barátaim.

– *Milyennek találtad a németeket?*

– Kezelhetőnek. Miután valamiben megállapodtunk, és elhangzott, hogy alles klar, mindenki hozzákezdett a rárótt feladat elvégzéséhez.

– *Milyen közéleti állásfoglalásokat vártak tőled?*

– A második ciklusom idején történt a 9.11, még aznap tartottam egy hosszú előadást, és kíváncsi voltam, ki hogyan reagál, voltak, akik azt mondták, hogy az amerikaiak megérdemelték, mert olyan magasra törtek, és hogy a tornyok fallikus szimbólumok voltak. Találkoztól kezdeményeztem a német pártok kulturális főembereivel is. Mindegyikkel beszéltem, már csak a CSU képviselője volt hátra, de a többiek azt mondták, hogy azt hagyjam, mert csak egy reakciós vénember. Aztán úgy alakult, hogy vele beszélgettem a legjobbat. Leültünk, és azzal kezdte, hogy Konrád úr, miért kell ezt a sok rossz német színdarabot játszani a berlini színházakban, amikor a világon annyi minden van.

– *Érdemi állásfoglalás.*

– Voltak érdekes emberek, akikkel egyébként valószínűleg soha nem találkoztam volna, megéreztem a város hangulatát. Lehetőségem volt arra, hogy érdekes embereket hívjak meg.

– *Kiket hívtál?*

– Főként disszidenseket.

– *Működött a szolidaritás.*

– Igen volt valami bensőséges kapcsolat közöttünk, hasonló dolgokat éltünk át, figyeltünk egymásra, és megöleltük egymást, ha találkoztunk. Nemrég halt meg a Władysław Bartoszewski, aki a karrierje során a lublini katolikus egyetem történészprofesszora is volt, ezt megelőzően azonban kilenc évet töltött börtönben. Auschwitzban kezdte, ahonnan lengyel katolikusként sikerült valahogy kikeverednie, aztán összekötő volt a honi hadsereg és a varsói gettólázadás szervezői között, a kommunista érában pedig államellenes tevékenységgel vádolták meg.

– *Nem kifejezetten rendszerkonform ember.*

– Ennek a tapasztalatnak aztán nagy hasznát vette, amikor a '81-es katonai puccs után, a KOR, a munkásokat támogató értelmiségi szervezet aktivistájaként három évre internálótáborba zárták. Ugyanakkor jól mutatja a korabeli viszonyok abszurditását, hogy az internálótáborban megkapta a megjelenés előtt álló könyvének a kefelenyomatát, amit akkurátusan korrek-turázott, visszaküldött a kiadónak, majd a megjelenés után a tiszteletpéldányokat dedikálta a rabtársainak. Mindeközben olyan dolgokkal vádolták meg többedmagával, amiért alkalma-

sint halálra is lehetett ítélni őket. Donáth Ferenc keresett meg, hogy próbáljak valamit tenni a Bartoszewski és a Michnik érdekében, és akkor írtam a *New York Review Books*ba egy levelet, amiben felhívtam a figyelmet arra, hogy a lengyel politikai foglyokkal a legrosszabb is megtörténhet. Erre válaszul írta a Rényi Péter a *Népszabadság*ban, hogy nem babra megy a játék, hiszen a Konrád mögött áll az imperializmus gazdasági, politikai és katonai gépezete.

– *Mihez kezdte ekkora hatalommal?*

– Abban az időben gyakran hátranéztem, de nem láttam magam mögött senkit.

– *Látótávolságon kívül lehetek.*

– Komikus korszak volt. Aztán Władysławval Berlinben ismerkedtem meg személyesen, két lengyellel ültem egy asztalnál Wissenschaftskollegben, a másik lengyel a sci-fi író Stanisław Lem volt. Lemnek volt egy érdekes önvédelmi módszere a rajongók ellen, a zakója zsebében hordta a hallókészülékének a kapcsolóját, és ha már nagyon unta a kérdéseket, akkor egyszerűen kikapcsolta a hallókészüléket.

– *És átlényegült karthauzi szerzetessé.*

– Władysław elbájoló ember volt, jókat beszélgettünk, a feleségével a felettünk lévő lakásban laktak, és a fentről jövő hangokból ítélve meg voltam győződve, hogy örületes szervezést folytat a lengyel katonai rezsim megdöntése érdekében. Aztán egyszer vendégeket vártunk, és hiányzott egy tojás az ételhez, ezért felmentem Bartoszewskiékhez tojást kérni. A zajok alapján nagy társaságra számítottam, de amikor Władysław behívott, láttam, hogy csak ketten vannak. A felesége a szoba közepén ült egy széken, Władysław pedig épp neki tartott szónoklatot egy másik széken állva.

– *Egyiküknek sem lehetett könnyű.*

– Władysław megőrült az érkezőemnek, megkaptam a tojást, majd hozott egy széket, és leül tettem a felesége mellé, felugrott a saját székére, és újrakezdte a szónoklatot. Illedelmesen vártam a szónoklat végét, ami nem akart bekövetkezni, úgyhogy egy idő után szóltam, engem odalent várnak a tojással. Aztán a rendszerváltás után Bartoszewski újra a helyére került, és két alkalommal is a lengyel köztársaság külügyminisztere lett.

– *Daliás idők voltak.*

– Most meg vagyok hívva Sils Mariába. Mond ez a név valamit?

– *A világon semmit.*

– Svájcban van, Thomas Mann az itteni hotelben írta a *Varázshegyet*, és ez volt Nietzsche kedvenc helye is. Itt jutottak eszébe a leglángolóbb ötletei, az itteni házában írta meg az *Anti-krisztus* című könyvét, amiben arra a következtetésre jutott, hogy végül ő lesz a megfeszített. Mostanában sokat olvasok Nietzschét.

– *Miért?*

– Nagyon jó író. Handabandázó, felfuvalkodott és önelégült a megalománságig, de nem ismerem az övénél élesebb kritikát és szellemesebb gondolati ugrásokat. Nem egy Kant-féle strukturalista építkező, de közel áll hozzám az aforizmatikus és epigrammatikus stílusa, szóval inspirál.